علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیست و سوم، شمارهٔ ۸۹ «ویژهٔ پژوهش‌های قرآنی»، زمستان ۱۴۰۴، ص ۱۸۱-۱۹۵

بررسی ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در سوره مرسلات

صمد بهروز[۱] / عمران عباسپور[۲] / احمد زیدان[۳]

چکیده: در تعدادی از آیات قرآن، برای اثبات برخی موضوعات مهم، به برخی حقایق تکوینی و تشریعی سوگند یاد شده‌است. رابطه میان مقسم‌به و مقسم‌له در قسم‌های قرآنی مورد سؤال این پژوهش است که آن را در آیات سوره مرسلات بررسی می‌کند. فرضیه پژوهش، وجود رابطه مفهومی و تناسب خاص میان مقسم‌به و مقسم‌له در قسم‌های قرآنی است و به صورت موردی، این رابطه و تناسب را، در آیات قسم سوره مرسلات، به روش توصیفی- تحلیلی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد که در آن، به برخی حوادث بزرگ تکوینی و تشریعی، برای اثبات حقانیت حادثه بزرگ قیامت و تحقق وعده‌های الهی در آخرت سوگند یاد شده‌است. یافته‌های پژوهش حاکی از وجود تناسب و ارتباط مفهومی خاص میان مقسم‌به و مقسم‌له در این سوره است که توجیه‌گر مقسم‌به خاص با مقسم‌له خاص است؛ مانند ارتباط میان آفرینش پدیده‌هایی که دلالت بر قدرت خدا دارد و قدرت خدا بر برپایی قیامت، ارتباط میان ارسال وحی و اتمام حجت خدا با منکران و وقوع وعده‌های الهی در آخرت، ارتباط میان حوادث مطرح‌شده در این سوره، و دگرگونی‌های عظیم در آستانه قیامت، ارتباط میان قدرت خدا بر زنده‌کردن زمین مرده با نزول باران با زنده‌کردن انسان‌ها در قیامت.

کلیدواژه‌ها: سوره مرسلات، مقسم‌به، مقسم‌له، آیات تکوینی، آیات تشریعی.

---

* دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۱؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵.

۱. دانشیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، آدرس ایمیل: s.behrouz@tabrizu.ac.ir (نویسنده مسئول)

۲. استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، آدرس ایمیل: o.abbaspour@tabrizu.ac.ir

۳. دانش آموخته ارشد تفسیر و علوم قرآن گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، آدرس ایمیل: ahmed1984wm@Email.com

مقدمه

از جمله ابزارهای بلاغی برای بیان اهمیت موضوع در قرآن، تأکید است و قسم یکی از این ابزارها است که خداوند با سوگند به مظاهر خلقت، حقانیت پیام قرآن را اثبات می‌کند. مفسران و دانشمندان علوم بلاغی، از دیرباز به تبیین وجوه اعجاز قسم‌های قرآنی پرداخته‌اند، اما بررسی نظام‌مند ارتباط مفهومی میان مقسم‌به (اموری که خداوند به آن قسم یادکرده) و مقسم‌له (اموری که خداوند برای اثبات آن قسم یادکرده) در هر کدام از سوره‌های قرآن، کلید گشایش بسیاری از ظرایف بلاغی و تفسیری است که نیازمند پژوهش مستقل است.

بسیاری از تفاسیر، به جای تحلیل عمیق و سیستمی این ارتباطات، بر معنای مفردات و ذکر اقوال اکتفا کرده‌اند. خلأ موجود در این زمینه، اهمیت این پژوهش و ارائه یک تحلیل منسجم و عمیق را اقتضا می‌کند. از سوی دیگر پرداختن به این موضوع می‌تواند الگویی برای تحلیل سوگندها در سایر سوره‌های قرآن باشد و به غنای مباحث بلاغی و تفسیری افزوده و گامی نو در جهت فهم اعجاز بیانی قرآن بردارد که از مبانی قدسی‌بودن و تحریف‌ناپذیری آن است.

سوال پژوهش، این است که میان مقسم‌به و مقسم‌له در سوره مرسلات چه رابطه مفهومی وجود دارد و هدف کلی پژوهش، تحلیل این رابطه مفهومی، به منظور کشف حکمت و اعجاز این پیوند در کلام الهی است. فرضیه پژوهش وجود تناسب و رابطه معنایی خاص میان آن دو است که از جمله آن موارد زیراست: رابطه معنایی میان قسم به نمونه‌های عینی قدرت خدا از آیات تکوینی و تشریعی و حوادث بزرگ در این جهان و قدرت خدا، بر ایجاد حادثه بسیار بزرگ قیامت؛ رابطه معنایی میان قسم به فرشتگان ابلاغ‌کننده وحی به پیامبران و اتمام حجت نسبت به تحقق وعده‌ها و وعیدهای وحی الهی در جهان آخرت؛ رابطه معنایی میان قسم به قدرت خدا، بر نزول باران و زنده‌کردن زمین‌های مرده و اثبات قدرت خدا، بر زنده‌کردن انسان‌ها پس از مرگ.

پیشینه تحقیق

به دلیل وجود مفاهیم عظیم در قسم‌های قرآنی، در طول تاریخ پژوهش‌های ارزشمندی

در این زمینه انجام‌یافته که «التبیان فی أقسام‌القرآن» (۱۴۲۶ق) ابن‌قیم جوزیة، «البرهان فی علوم‌القرآن» (۱۴۱۰ق) زرکشی و باب ۶۷ «الاتقان» (۱۳۶۳) سیوطی از جمله آنها است. از معاصران نیز طنطاوی در تفسیر «الجواهر» (۱۴۲۵ق) و دیگر مفسران، در ذیل آیات سوگند، به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. هم‌چنین ابوالقاسم رزاقی در «سوگندهای قرآن» (۱۳۸۳)، مکارم شیرازی در «سوگندهای پربار قرآن» (۱۳۸۶) و مینا کمایی در «پژوهشی در سوگندهای قرآن کریم» (۱۳۸۷) به بررسی و شرح آیات قسم قرآن پرداخته‌اند. مقالاتی نیز در این زمینه تدوین‌شده که به چند نمونه اشاره می‌شود:

الف) «کاوشی در مقسم‌به قرآن کریم (اهمیت سوگندهای قرآن از لحاظ مقسم‌به و مقسم‌له) (۱۳۸۰) از خلیل بهرامی قصرچمی، اهمیت مقسم‌به و مقسم‌له را در آیات قرآن، به طور کلی بررسی نموده‌است.

ب) «بلاغت سوگند در قرآن کریم» (۱۳۹۰) از نصرالله شاملی و علی محمدرضایی، ضمن بررسی تناسب بین مقسم‌به‌های متوالی و رابطه بین مقسم‌به‌ها ومقسم‌له‌ها به طور کلی و هم‌چنین هماهنگی بین محور و محتوای سوره و سوگند موجود در آن سوره، اعجاز قرآن را از این طریق اثبات کرده‌است.

ج) «تحلیل ساختاری قسم در قرآن کریم (بررسی بیست جزء قرآن کریم)» (۱۳۹۳)، از سیدمحمد میرحسینی و دیگران، با کشف ارتباط میان هر یک از ارکان قسم و معنا و مخاطب قسم، علت تفاوت ساختاری قسم را در ارتباط با عناصر ذکرشده، تحلیل نموده‌است.

د) «تحلیل ساختار قسم در قرآن (بررسی موردی ده جزء پایانی قرآن)» (۱۳۹۴) از لیلا قلندری و دیگران، ساختار جملات قسم را در قرآن، با توجه به درجة انکار، تردید، یا قبول مخاطبان، در ده جزء پایانی قرآن بررسی نموده‌است.

هـ) «بررسی مقسم‌به و مقسم‌له در سوگندهای قرآنی» (۱۳۹۵) از محمدرضا میرزانیا و اعظم پوینده‌پور، ضمن اشاره به دو فایده قسم‌های قرآنی (تأکید بر مطلب بسیار مهم اعتقادی و بیان عظمت مقسم‌به)، ۱۲ مورد از سوگندهای قرآنی را به صورت گذرا بررسی نموده‌است.

و) «بازخوانی معناشناسی سوگندها در سوره فجر با محتوای آن» (۱۳۹۸) از مرضیة السادات کدخدایی و محسن صمدانیان، ارتباط معنایی بین مصادیق قسم و محتوای سوره فجر را بررسی نموده‌است.

در منابع یادشده گرچه مباحث کلی فایده قسم‌های قرآنی، اهمیت سوگندها و رابطه میان مقسم‌به و مقسم‌له، به صورت کلی و نیز هماهنگی میان قسم‌ها و محتوای یک سوره، مورد بررسی قرار گرفته‌است، اما در هیچ‌کدام از آنها به رابطه مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له، در آیات یا سوره خاص پرداخته نشده‌است. از همین رو پژوهش پیش رو، این رابطه مفهومی را در سوگندهای سوره مرسلات بررسی نموده‌است.

۱. مفهوم‌شناسی قسم

«قَسَم» و «یمین» به معنای سوگند و از ریشه «قَسامه» است که در اصل به سوگندهایی گفته می‌شد که بر اولیاء مقتول، زمانی که عده‌ای را متهم به خون مقتول خود می‌کردند، تقسیم می‌شد، سپس در تمامی سوگندها به‌کار برده‌شد (جوهری، ۱۳۷۶ق: ج۵، ص۲۰۱۰؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ج۵، ص۸۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ج۱۲، ص۴۸۱؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ص۶۷۰). ارکان قسم یا ادات قسم شامل فعل قسم که همراه با حرف «باء» می‌آید، یا حرف قسم؛ مقسم‌به و مقسم‌له می‌شود (ابن قیم جوزیة، ۱۴۲۶ق: ۷).

ابن قیم جوزیة هدف قسم را تأکید و اثبات خبر می‌داند، تا جایی که حتی آیه «وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» (منافقون، ۱) را نیز که به منظور تأکید خبر بیان شده، قسم می‌داند (ابن قیم جوزیة، ۱۴۲۶ق: ۷). گفتنی است که قسم در اینجا به معنای قسم اصطلاحی نیست؛ چه این که قسم، به اذعان خود ابن قیم، نیاز به ارکانی دارد که در اینجا به‌کار برده نشده‌است و شاید مراد وی از قسم در اینجا معنای تأکید باشد، نه قسم اصطلاحی. وی قسم‌خوردن را در موردی مناسب می‌داند که نیاز به تأکید داشته‌باشد، مانند امور غایب یا پنهان؛ نه امور آشکار (ابن قیم جوزیة، ۱۴۲۶ق: ۷). طبرسی قسم را ابزار تأکید و حق نشان‌دادن خبر و مبرّاساختن آن از خلاف واقع (طبرسی، ۱۴۰۸ق: ج۹، ص۲۲۵) و علامهٔ طباطبایی آن را تضمین راستی خبر و بالاترین مراتب تأکید آن می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ج۱، ص۲۲۷).

۲. ارتباط مفهومی بین «مقسم‌به» و «مقسم‌له» در قسم‌های قرآنی

درک ارتباط بین «مقسم‌به» و «مقسم‌له» در سوگندهای قرآن، به دلیل ظرافت و عمق معنایی آن، نیازمند بررسی دقیق و تحلیلی علمی است و با تأمل و تحلیل دقیق، می‌توان به ابعاد مختلف آن پی‌برد.

میان مقسم‌به و مقسم‌له، در آیات قرآن، ارتباط معنایی خاصی وجود دارد. به عنوان مثال، خداوند در آیه «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ» (ذاریات، ۲۲-۲۳) برای اثبات حقانیت وعده‌های خود، به ربوبیت خود بر آسمان و زمین، از جمله روزی‌دادن انسان‌ها از طریق آسمان که در آیه اول در مورد آن سخن گفته، قسم یادکرده‌است، یا در آیه «لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ» (حجر، ۷۲) به وجود پیامبر ﷺ، برای اثبات مستی، بی‌خبری و نابینایی منکران رسالت آن‌حضرت از مشاهده حقایق سوگند یادکرده‌است؛ چراکه عصمت و مصونیت آن‌حضرت از خطا و اشتباه، دلیل این مطلب است. هم‌چنین نظام متقن موجود در جهان آفرینش از قبیل خورشید، ماه، زمین، آسمان و... تا نفس انسانی را که توان تشخیص خوبی‌ها و بدی‌ها را دارد (شمس، ۱-۱۰)، دلیل بر اهل نجات بودن کسی که این نفس را از آلودگی‌ها حفظ‌کند، و اهل خسران بودن کسی که آن را آلوده‌کند، می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ج۲۰، ص۱۴۸).

هم‌چنین به روز روشن و شب سوگند یاد می‌کند (سوره ضحی)، برای اثبات این امر که پیامبر ﷺ همواره مورد لطف و عنایت الهی بوده‌است. روز، نماد روشنایی، حیات و نزول وحی؛ و شب، نماد آرامش و انقطاع موقت وحی می‌باشد. این دو پدیده طبیعی، نشان‌دهنده نظم الهی و تداوم لطف خداوند نسبت به آن‌حضرت است و سوگند به روز و شب، بیان‌گر این است که همان‌گونه که این دو پدیده به طور مستمر در حال تغییر و تداوم است، لطف خداوند نسبت به پیامبر ﷺ نیز پایدار و بی‌انقطاع است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج۲۷، ص۹۷).

با دقت در قسم‌های قرآن روشن می‌شود بین «مقسم‌به» و «مقسم‌له»، همواره تناسب و روابط خاصی وجود دارد که فهم آن، انسان را به مطالعه در نظام آفرینش و بررسی موجودات و کشف حقایق عالم وامی‌دارد.

۳. ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در سوره مرسلات

«وَالْمُرْسَلاتِ عُرْفًا فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا عُذْرًا أَوْ نُذْرًا إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ» (مرسلات، ۱-۷)

سوره مرسلات، که با سوگندهای پیاپی آغاز می‌شود، با بیان آیات آفاقی و انفسی و اشاره به پدیده‌های طبیعی و هستی‌شناختی و نشانه‌های قدرت، نظم و حکمت الهی، در این جهان، توجه مخاطب را به عظمت و قدرت آفرینش و تدبیر خداوند جلب می‌کند تا از این طریق قدرت بر معاد و زنده‌کردن انسان‌ها و محقق‌ساختن وعده‌های خود را که برای مشرکان تصور وقوع آن دشوار بود، اثبات‌کند. خداوند به گروه‌هایی از فرشتگان سوگند یاد می‌کند که برخی، برای رساندن احسان و معروف به پیامبران، جهت ابلاغ به مردم فرستاده شده‌اند، برخی دیگر باطل را مانند بادهای تند که گرد و غبار را پراکنده می‌کند، دور می‌سازند، برخی دیگر آثار رحمت خداوند را در جان‌های زنده منتشر می‌کنند، و برخی دیگر بین حق و باطل تفاوت قائل می‌شوند. هم‌چنین فرشتگانی هستند که علم و حکمت را به منظور ترساندن مردم و بستن راه عذر و بهانه، از سوی خداوند، به پیامبران می‌رسانند.

از دیدگاه برخی مفسران، موضوع سوگندها در این سوره، دارای پیچیدگی و ابهام است تا اندیشه و تفکّر مخاطبان را به کار اندازد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۲۵) و برخی، این ابهام را مناسب‌ترین حالت برای سوگند به امر غیبی می‌دانند (سید قطب، ۱۴۲۵ق: ج۶، ص۳۷۹۱).

ابتدا به بادها و طوفان‌ها به دلیل نقش حیاتی آنها در نظام آفرینش سوگند یادشده و بخش دیگری از سوگندها به فرآیند نزول وحی و نقش فرشتگان اشاره دارد که به باور برخی محققان، در عالم معنا، شباهتی به وزش بادها در عالم ماده دارد؛ چه این که فرشتگان، کلمات وحی را که مانند قطرات باران، حیات‌بخش هستند، بر قلب پیامبر خدا ﷺ نازل می‌کنند و گل‌ها و میوه‌های معارف الهی و تقوا را در باغ‌های قلب‌ها می‌رویانند. به این ترتیب، خداوند هم به عوامل مؤثر در عالم ماده و هم عالم معنا سوگند یاد کرده‌است (میرزانیا، ۱۳۹۵: ۸۷). برخی مفسران به تفکیک بین قسم‌های این سوره اشاره کرده‌اند؛ به

این که خداوند ابتدا «العاصفات» را به «المرسلات» با (فاء) عطف کرده تا یکسانی آن دو رابرساند، سپس «الناشرات» را قسم جداگانه آورده و در ابتدای آن واو قسم آورده و به همین ترتیب «الفارقات» و «الملقیات» را با (فاء) عطف کرده‌است (ابن قیم جوزیه، ۱۲۳).

به باورعلامه طباطبایی، گرچه دو قَسم اول، امکان اشاره به بادهای شدید را دارد، اما قَسم آخر «فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا» به وضوح به فرشتگان حامل وحی اشاره می‌کند که پیام‌های الهی را به پیامبران می‌رسانند. از دیدگاه وی، حمل تمامی این صفات بر بادهای تند دشوار است و تناسبی بین بادها و فرشتگان وحی وجود ندارد. از همین رو، وی نسبت‌دادن تمامی این صفات به فرشتگان را منطقی‌تر می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج۲۰، ص۱۴۵).

مقسم‌له در این سوره «إِنَّما تُوعَدُونَ لَواقِعٌ» حاکی ار حتمی‌بودن تحقق وعده‌های الهی است و از آن‌جایی که سیاق آیات بعدی، درباره اوضاع و احوال قیامت است، باید مراد از این عبارت نیز تحقق حتمی وعده‌های الهی درباره قیامت باشد؛ چنان‌که برخی مفسران به این موضوع اشاره کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۰؛ ۱۳۷۱: ج۲۵، ص۳۹۷). در مورد چگونگی ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در این سوره تحلیل‌های مختلفی وجود دارد.

۱-۳. سوگند به پدیده‌هایی که دلالت بر قدرت خدا بر برپایی قیامت دارد

از آن‌جایی که این سوره به دنبال اثبات حقانیت معاد است که برخی انسان‌ها در مورد آن، دچار شک و تردید بودند، خداوند متعال با آوردن نمونه‌هایی از قدرت عظیم خود، در این دنیا، وقوع معاد و تحقق وعده‌های الهی در آخرت را، امکان‌پذیر نشان می‌دهد. برخی مفسران بر این باور هستند که یادآوری نعمت‌ها، ضرورت ایمان به قیامت و آنچه پیامبران از آن خبر داده‌اند را تأکید می‌کند؛ زیرا مشرکان، قیامت را انکار می‌کردند و در بادها نشانه‌هایی از حکمت و تدبیر الهی می‌دیدند که فراتر از درک و حکمت آن‌ها بود؛ پس سوگند به بادها برای تأکید بر قیامت است که پیامبران از آن خبر داده‌اند (ماتریدی، ۱۴۲۶ق، ج۱۰، ص۳۷۵).

به تعبیر برخی مفسران، خداوند به چیزهایی سوگند یاد کرده که دلالت بر قدرت او بر

برپایی قیامت دارد، مانند: ۱. بادها که ابرها را پراکنده می‌سازد تا باران از آنها نازل‌گردیده و زمین مرده را زنده‌کند، (نشانه قدرت بر معاد)؛ ۲. تندبادها که گاه درختان را ریشه‌کن و خانه‌ها را ویران می‌سازد (نشانه قدرت بر نابودی و زنده‌کردن)؛ ۳. فرشتگانی که با بیان، هدایت، اتمام حجت و انذار می‌آیند. همه اینها گواه قطعی‌بودن تحقق وعده‌های الهی است (شنقیطی، ۱۴۲۷ق: ج۸، ص۴۱۳).

این سبک سوگندها در سه مورد از قرآن کریم به کاررفته که در هر سه مورد، به قیامت اشاره شده‌است: سوره ذاریات، نازعات و در آیات محل بحث. به باور برخی اندیشمندان، در هر سه مورد، ساختار زبانی مشابهی مشاهده می‌شود و آن، سوگندخوردن، به پدیده‌های طبیعی برای تأکید بر حقانیت قیامت (قرشی بنابی، ۱۳۷۵: ج۱۲، ص۸-۹). این سوگندها علاوه بر جنبه تأکیدی، جنبه استدلالی نیز دارد. پدیده‌های مورد سوگند، هرکدام به نوعی، شاهدی بر امکان وقوع معاد است؛ در سوره مرسلات، بادها و ابرها (احیای زمین مرده)، در سوره ذاریات، نظام دقیق گردش بادها و ابرها و در سوره نازعات، نظام دقیق قبض ارواح انسان‌ها و تدبیر امورات جهان، دلیلی بر امکان معاد است. خداوند متعال با آوردن نمونه‌های عینی بیان می‌کند معاد و زندگی پس از مرگ، در همین دنیا مدام جریان دارد و با مشاهده نمونه‌های معاد در دنیا، انکار معاد، نامعقول است.

بنابراین قرآن، با این سوگندهای هدف‌مند، به پدیده‌های محسوس و نامحسوس عالم، از آنها به عنوان برهان بر امکان و قطعیت قیامت استفاده کرده‌است. علامه طباطبایی بر این باور است که سوگندهای سوره مرسلات علاوه بر تأکید جواب سوگند، دلیلی بر مضمون آن جواب نیز محسوب می‌شود و این سوگندها نشان می‌دهد که چرا وعده جزا و پاداش موعود قطعاً واقع خواهدشد. وی دلیل این امر را تدبیر ربوبی می‌داند که سوگندها به آن اشاره دارد، مانند ارسال بادها، پراکنده‌کردن ابرها، گشودن صحیفه‌ها، جداسازی حق از باطل و القای وحی بر پیامبر ﷺ. به باور وی اینها تدبیری است که بدون تکلیف الهی قابل تصور نیست و تکلیف نیز بدون حتمی‌بودن روز جزا برای مطیعان و عاصیان کامل نمی‌شود. پس سوگندهای خداوند، سوگند به تدبیر او است که هم تأکید بر وقوع جزای موعود و هم دلیل وقوع آن است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج۲۰، ص۱۴۵). وی شاهد دیگر بر تأیید

این مطلب را سوگند خدا درباره روزی‌دادن مخلوقات می‌داند «فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ» (ذاریات، ۲۳) که هم سوگند بر حقانیت روزی‌دادن خداوند است و هم بیان دلیل آن و آن این که خداوند مدبر آسمان و زمین است و مبدأ روزی‌رسانی به موجودات نیز همان تدبیر الهی است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج۲۰، ص۱۴۵).

۲-۳. ارسال وحی و اتمام حجت خدا به منکران وقوع وعده‌های الهی

تحلیل دیگر در ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در آیات سوره مرسلات، این است که این سوگندها به منزله اتمام حجت خداوند بر منکران قیامت است. خداوند متعال با فرستادن وحی از طریق فرشتگان به پیامبران که از جمله موضوعات آن، قیامت و قطعی‌بودن آن است، راه عذر و بهانه را بر منکران قیامت بسته و آنها هیچ دلیل قانع‌کننده‌ای در انکار آن ندارند. برخی صاحب نظران بر این باور هستند که فرشتگانی که وحی را به پیامبران می‌رسانند، در حقیقت مردم را به ایمان به قیامت و معاد دعوت می‌کنند. این مطلب با عبارت «عذراً أو نذراً» تایید می‌شود که نشان می‌دهد هدف از ارسال وحی، اتمام حجت و انذار کافران است که دلالت بر وقوع قطعی معاد و جزای اعمال دارد (سبحانی، ۱۳۷۸، ۶۷).

۳-۳. قسم به مخلوقات بزرگ برای آماده‌سازی ذهن انسان به وقوع حادثه بزرگ قیامت

تحلیل سوم در ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در آیات سوره مرسلات، این است که در آیات قسم، سخن از وقوع حوادث و دگرگونی‌های عظیم، از قبیل بادها، طوفان‌ها و... در آستانه قیامت است که نشانه‌هایی از قیامت است و در مقسم‌له برای اثبات آن سوگند یاد شده‌است. خداوند با اشاره به این حوادث بزرگ می‌خواهد مردم را به یاد حادثه بسیار بزرگ قیامت بیندازد تا خود را برای مواجهه با آن آماده‌کرده، فراموش‌نکنند. این حوادث برزگ جنبه آماده‌سازی ذهن انسان، برای پذیرش حادثه بسیار بزرگ قیامت دارد. به تعبیر برخی مفسران، در آستانه رستاخیز، دگرگونی‌های عظیمی در جهان رخ می‌دهد؛ از یک سو طوفان‌های شدید، زمین‌لرزه‌ها و حوادث تکان‌دهنده، و از سوی دیگر

تشکیل دادگاه عدل الهی که در آن فرشتگان نامه‌های اعمال را آشکارنموده، میان صفوف مؤمنان و کافران جدایی می‌اندازند و حکم الهی را القا می‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ج۲۵، ص۳۹۷). از همین رو وقوع این حوادث بزرگ، قرینه و شاهدی بر وقوع حادثه بسیار بزرگ قیامت است و جای انکاری برای آن وجود ندارد.

۴-۳. قدرت خدا که با نزول باران، زمین مرده را زنده می‌کند، بر زنده‌کردن انسان‌ها در قیامت

چهارمین تحلیل این است که در این آیات، سخن از نقش بادها و باران‌ها در زنده‌کردن زمین مرده است. خدای متعال به ما بفهماند همان خدایی که ابرها را به وسیله بادها به سوی زمین‌های خشک و بی‌جان هدایت می‌کند و با نزول باران، آن زمین‌ها را پس از مرگ، دوباره زنده می‌کند، قادر است در روز قیامت انسان‌های مرده را نیز زنده‌کند. مکارم شیرازی ضمن اشاره به این پیوند معنایی میان آیات قسم و مقسم‌له، بیان می‌دارد «انسان‌هایی که هر ساله شاهد مرگ و زندگی گیاهان هستند و پس از هر زمستان، حیات دوباره زمین مرده را با باران‌های پربرکت مشاهده می‌کنند، چگونه همچنان بر مرکب شیطان سوار هستند و از رستاخیز خود غافل؟!» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۱). وی بر این باور است همان گونه که خداوند به وسیله بادها و باران‌ها زمین‌های مرده را زنده می کند، انسان‌های مرده را نیز زنده خواهدکرد و پاداش و کیفری که وعده داده، به آنها خواهدداد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۲).

خداوند متعال در جای دیگر قرآن، به این درس توحیدی اشاره کرده و آن را از نشانه‌های عظمت خود برمی‌شمارد «وَ مِنْ آیاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خاشِعَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْياها لَمُحْيِ الْمَوْتى إِنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (فصلت، ۳۹). برخی مفسران ضمن اشاره به این موضوع، قسم به بادها وآثار آن را توجه‌دادن به قدرت خداوند دانسته‌اند؛ به این معنا که آن قدرتی که این بادها را مسخر کرده و ریشه زندگی تمامی موجودات را در این آبی که به دست قدرت خود، از ابرها دوشیده‌شده، قرار داده‌است، از برانگیختن مردگان از قبرها و جمع‌کردن آنها در روز قیامت برای حساب ناتوان نیست (خطیب، ۱۴۲۴: ج۱۵، ص۱۳۹۳).

۳-۵. سوگند به مربیان عالم ماده و معنا برای اثبات حقانیت روزی که این تلاش‌ها به‌ثمر می‌رسد

تحلیل دیگر این است که خداوند به باران‌ها و طوفان‌ها که نقش مهمی در تغییر و تحول جهان تکوین دارند، و نزول وحی توسط فرشتگان که نقش مهمی در تغییر و تحول عالم معنا دارند، در واقع به مربیان عالم تکوین و معنا برای اثبات حقانیت روزی که این تلاش‌ها به‌ثمر می‌رسد، قسم یادکرده‌است. برخی مفسران ضمن یادآوری آثار حیاتی بادها درزندگی مادی انسان‌ها و تأثیر بسیار عظیم وحی در تغییر و تحول زندگی معنوی انسان‌ها و جوامع که توسط فرشتگان بر قلب پیامبران ابلاغ می‌شود، به این ارتباط معنایی اشاره‌کرده و بر این باور هستند که این تلاش‌ها هم در عالم تکوین و هم عالم معنا بی‌ثمر نمانده و در نهایت در روز قیامت نتیجه خواهدداد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ج۲۵، ص۴۰۳-۴۰۴).

۳-۶. دعوت به معاد، مهم‌ترین دعوت فرشتگان الهی

از دیگر وجوه تحلیل ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در آیات سوره مرسلات این است که خداوند به فرشتگان حامل وحی الهی قسم‌خورده که این وحی دربردارنده تعالیم بسیار ارزشمند بوده، موجب نجات و سعادت انسان می‌شود و از جمله اهم این تعالیم، ایمان به معاد است که در مقسم‌له مورد تأکید واقع شده‌است. سبحانی ضمن اشاره به این وجه تناسب، معتقد است مهم‌ترین چیزی که فرشتگان حامل وحی، آن را حمل می‌کنند و به پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌رسانند، دعوت به ایمان به برانگیخته‌شدن انسان‌ها است. وی مؤید این مطلب را آیه «عذراً أو نذراً» (مرسلات، ۶) می‌داند؛ به این معنا که فرشتگان برای اتمام حجت بر کافران و ترساندن مؤمنان این کار را می‌کنند و همه اینها دلالت دارد بر معاد که وقوعش قطعی است و بر کافر اتمام حجت می‌شود و مؤمن از طریق آن پاداش داده‌می‌شود (سبحانی، ۱۳۷۸: ۷۹-۸۰).

۳-۷. وجود قیامت، لازمه وجود شریعت خدا و تکلیف و امر و نهی

آخرین تحلیل این است که آیات قسم این سوره، به فرشتگانی اشاره دارد که شریعت و تکالیف انسان‌ها را از جانب خدا به محضر پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله و این، لازمه‌اش وجود قیامت

و پاداش و مجازات در جهان دیگر است؛ چه این که وجود شریعت، تکلیف و امر و نهی، بدون وجود قیامت، حسابرسی و پاداش و مجازات بی‌معنا خواهدبود. از همین رو، زمانی که خداوند در آیات قسم، به فرشتگان حامل وحی سوگند یاد می‌کند، بلافاصله در مقسم‌له حتمی‌بودن وجود قیامت و تحقق وعده‌های الهی را اثبات می‌کند. استاد جوادی آملی ضمن اشاره به این ارتباط مفهومی، بر این باور است نظامی که در آن، امر و نهی است، نظام معاددار است؛ چراکه امر و نهی تکلیف است. این تکلیف اقتضا می‌کند کسی که به آن عمل کرده، پاداش ببیند و کسی که عمل نکرده، کیفر ببیند و ممکن نیست امر و نهی و تکلیف باشد، اما حساب و کتابی نباشد. از همین رو به باور وی، قسم به این امور، قسم به برهان مسئله است (جوادی آملی، ۱۳۹۸: https://javadi.esra.ir).

جدول ارتباط مفهومی مقسم‌به و مقسم‌له در سوره مرسلات

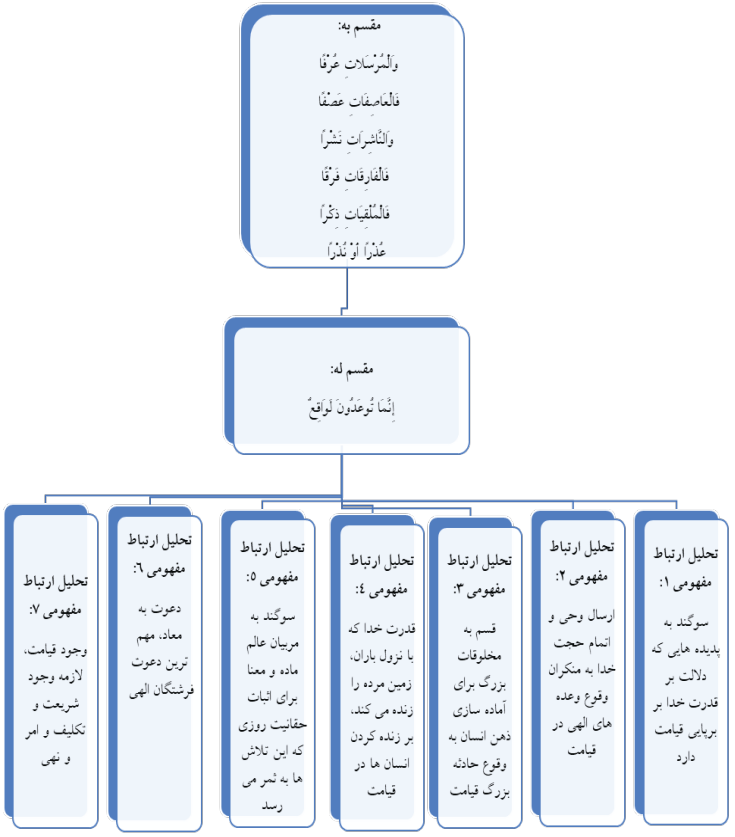

نتیجه بحث

این پژوهش در مورد تناسب و ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در آیات سوره مرسلات بود که خداوند به برخی حقایق تکوینی یا تشریعی و یا هر دو - بنا به اختلاف تفسیری موجود در مورد آیات-، برای اثبات حقانیت وقوع وعده‌های الهی در جهان آخرت سوگند یاد کرده‌است. این پژوهش به این نتیجه رسیده که میان مقسم‌به و مقسم‌له در این سوره، تناسب و ارتباط مفهومی خاصی وجود دارد که این ارتباط مفهومی از جهات مختلف قابل تحلیل است که شامل موارد زیر است: ۱. سوگند به پدیده‌هایی که دلالت بر قدرت خدا بر برپایی قیامت و تحقق وعده‌های الهی دارد؛ ۲. سوگند به فرشتگان حامل وحی به پیامبران به منظور اتمام حجت بر منکران تحقق وعده‌های عذاب در آخرت؛ ۳. سوگند به حوادث و دگرگونی‌های بزرگ در آستانه قیامت برای آماده‌سازی ذهن بشر جهت پذیرش حادثه بسیار بزرگ قیامت؛ ۴. قدرت خداوندی که با نزول باران، زمین مرده را زنده می‌کند، بر زنده‌کردن انسان‌ها در قیامت؛ ۵. سوگند خداوند به مربیان عالم تکوین و معنا برای اثبات حقانیت روزی که این تلاش‌ها به‌ثمر می‌رسد؛ ۶. سوگند به فرشتگان حامل وحی که دربردارنده تعالیم نجات‌بخش از جمله ایمان به معاد است که در مقسم‌له مورد تأکید قرار گرفته‌است؛ ۷. وجود قیامت، لازمه وجود شریعت، تکلیف و امر و نهی الهی که فرشتگان حامل آن هستند.

این سوگندها با اتصال عقلی میان مشاهدات حسی (مانند بادها و...) و حقایق غیبی (مانند معاد)، بیان‌گر این حقیقت است که هر آنچه در عالم طبیعت رخ می‌دهد، پیش‌درآمدی بر وقوع وعده‌های الهی در جهان آخرت است.

پیشنهادات

۱. با توجه به تکثر قابل توجه قسم‌های قرآنی و وجود اعجازهای بیانی در آنها، پژوهش در مورد هر کدام از آنها، به‌ویژه قسم‌های متوالی، جهت بررسی تناسب و ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له به منظور تبیین ابعاد اعجاز بیانی قرآن، پیشنهاد می‌شود.

۲. تحلیل ارتباط میان قسم‌های آغازین هر سوره با محتوای سوره، گرچه در مورد برخی

سوره‌ها مانند سوره فجر، صورت گرفته، اما در اغلب سوره‌ها نیاز به پژوهش دارد که می‌تواند ابعاد اعجاز بیانی قرآن را بیشتر آشکار کند.

منابع

قرآن کریم

ابن فارس، احمد بن فارس، ۱۴۰۴ق، **معجم مقاییس اللغة**، تحقیق و تصحیح: عبدالسلام محمد هارون. قم، مکتب الاعلام الاسلامی.

ابن قیم جوزیه، محمد بن ابی‌بکر، ۱۴۲۶ق، **التبیان فی اقسام القرآن**، بیروت، دارالکتاب العربی.

ابن منظور، محمد بن مکرم، ۴۱۴۱ق، **لسان العرب**، تحقیق و تصحیح: جمال‌الدین میردامادی، بیروت، دارالفکر-دار صادر.

ابن هشام، عبدالله بن یوسف، بی‌تا، **مغنی اللّبیب**، بیروت، دار الاحیاء الکتاب العربی.

بهرامی قصرچمی، خلیل، ۱۳۸۰، «**کاوشی در مقسم‌به قرآن کریم (اهمیت سوگندهای قرآن از لحاظ مقسم‌به و مقسم‌له)**»، مطالعات اخلاق کاربردی، شماره۶، ۸۸-۱۰۲.

جوهری، اسماعیل بن حماد، ۱۳۷۶ق، **الصحاح**، تحقیق و تحیح: احمد عبدالغفور العطاء، بیروت، دارالملایین.

خطیب، عبدالکریم، ۱۴۲۴ق، **التفسیر القرآنی للقرآن**، بیروت، دار الفکرالعربي.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، **مفردات الفاظ القرآن**، تحقیق و تصحیح: صفوان عدنان داوودی، بیروت- دمشق، دارالقلم- الدارالشامیة.

رزاقی، ابوالقاسم، ۱۳۸۳، **سوگندهاي قرآن**، قم، مؤسسه امام صادق علیه‌السلام.

زرکشی، محمد بن بهادر، ۱۴۱۰ق، **البرهان فی علوم القرآن**، تحقیق: یوسف عبدالرحمن مرعشلی؛ جمال حمدی ذهبی؛ ابراهیم عبدالله کردی، بیروت، دارالمعرفة.

سبحانی، جعفر، ۱۳۷۸، **الاقسام فی القرآن الکریم**، قم، موسسه امام صادق علیه‌السلام.

سید قطب، ابراهیم شاذلی، ۱۴۲۵ق، **تفسیر في ظلال القرآن**، چاپ سی و پنجم، بیروت، دارالشروق.

سیوطی، جلال‌الدین، ۱۳۶۳، **الاتقان فی علوم القرآن**، تهران، امیرکبیر.

شاملی، نصرالله؛ محمدرضایی، علی، ۱۳۹۰، «**بلاغت سوگند در قرآن کریم**»، پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، دوره۴، شماره۷، ۱۱۳-۱۳۰.

شنقیطی، محمدامین، ۱۴۲۷ق، **أضواء البیان فی إیضاح القرآن بالقرآن**، بیروت، دار الکتب العلمیة.

طاهری، حبیب‌الله، ۱۳۷۷، درسهایی از علوم قرآنی، قم، اسوه.

طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۹۰، **المیزان فی تفسیر القرآن**، بیروت، اعلمی.

طبرسی، فضل بن حسن، ۱۴۰۸ق، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، بیروت، دار المعرفة.

طنطاوی، ابن جوهری، ۱۴۲۵ق، **الجواهر في تفسیر القرآن الکریم**، تصحیح: شاهین، محمد عبدالسلام، بیروت، دار الکتب العلمیة.

قرشی بنابی، علی‌اکبر، ۱۳۷۵، **تفسیر احسن‌الحدیث**، چاپ دوم، تهران، بنیاد بعثت.
قلندری، لیلا؛ میرحسینی، سید محمد؛ انصاری، نرگس، ۱۳۹۴، «**تحلیل ساختاری قسم در قرآن کریم (بررسی موردی ده جزء پایانی قرآن)**»، لسان مبین، دوره۷، شماره۲۱، ص۱۱۱-۱۲۹.
کدخدایی، مرضیة‌السادات؛ صمدانیان، محسن، ۱۳۹۸، «**بازخوانی معناشناسی سوگندها در سوره فجر با محتوای آن**»، پژوهش‌های زبانشناختی قرآن، دوره۸، شماره۱۶، ص۱۱۱-۱۲۸.
کمایی، مینا، ۱۳۸۷، **پژوهشی در سوگندهای قرآن کریم**، تهران، پیام آزادی.
ماتریدی، محمد بن محمد، ۱۴۲۶ق، **تأویلات أهل‌السنة (تفسیر الماتریدی)**، بیروت، دار الکتب‌العلمیة.
مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۱، تفسیر نمونه، چاپ دهم، تهران، دار الکتب‌الإسلامیة.
مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۶، **سوگندهای پربار قرآن**، قم، مدرسه امام علي بن أبي طالب (علیه‌السلام).
میرحسینی، سیدمحمد؛ انصاری، نرگس؛ قلندری، لیلا، ۱۳۹۳، «**تحلیل ساختاری قسم در قرآن کریم (بررسی بیست جزء قرآن کریم)**»، پژوهشهای قرآنی در ادبیات، سال اول، شماره۲، ص۱۰۳-۱۳۲.
میرزانیا، محمدرضا؛ پوینده‌پور، اعظم، ۱۳۹۵، «**بررسی مقسم‌به و مقسم‌له در سوگندهای قرآنی**»، مطالعات قرآنی، سال۷، شماره۲۷، ۷۹-۹۱.

سایت‌های اینترنتی

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۸، **تفسیر تسنیم**، https://javadi.esra.ir.